

<https://doi.org/10.62837/2025.5.226>

NİGAR HƏMİDOVA
ADİU
İstiqlaliyyət küç., 6
e-mail:
Ni.hamidova@gmail.com

DİLÇİLİKDƏ İNGİLİS DİLLİ BƏDİİ MƏTNLƏRDƏ TƏKRARLARIN İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Dilçilikdə ingilisdilli mətnlərdə təkrarları nitq fəaliyyətinin yaranma mövqeyindən nəzərdən keçirən zaman tədqiqatçılar xarici dildə sözlərin seçilməsi və kombine olunmasına dair bacarıqların nitq fəaliyyətində formalaşdırılmasının vacibliyini xüsusilə qeyd edirlər. Müəyyən edici əlamətlər qismində ümumiləşdirmənin müxtəlif səviyyələrində differensiallığa malik təkrar sözlərdən ibarət leksik-semantik qruplar çıxış edə bilər. Bu, bütöv bir söz qrupunun məna əlaqələrinin dərk olunmasına, eləcə də, xarici dildə söz seçməyə dair bacarıqların formalaşdırılmasına imkan yaradır. Söz seçimində əməliyyatların formalaşdırılması ilə birlikdə nitq fəaliyyətinin yaranması zamanı xarici dildəki sözləri bir-biri ilə birləşdirmə, kombine etmə, təkrar mətnlərdə işlətmə əməliyyatları da mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Sözü kateqorial prizmadan davranışı, onun digər sözlərlə əlaqəli şəkildə birləşmə imkanları xarici dildə sistemə, planlı və ardıcıl iş sayəsində mümkündür. Təkrarlar diskursun təşkilində də mühüm rol oynayırlar. Diskursun xarakterini araşdırarkən biz interaktsiyaçıların onu necə konseptuallaşdırma formatında təqdim etdiyinin şahidi oluruq, kiçik bir hissədə diskursun interaktsiyaçıları üçün koherent olduğunu anlamağa çalışırıq. Tekstual və diskursiv koherentlik sosio-koqnitiv anlama kimi mətn və diskursları, onların yaradıcılarını, adresat və dinləyiciləri bir araya gətirir. Təkrarların bədii əsərlərdə istifadə imkanları onun daha da oxunaqlı olmasına şərait yaradır. Təkrarların mətnyaratma imkanları və potensialı olduqca böyükdür. Belə ki, bu leksik vahidlərin mikro və ya makro mətnlərdə tez-tez istifadəsi mətnin obrazlılığını artırır, fikrin daha ifadəli təşkilinə birbaşa şərait yaradır. Sırf danışmaq və ya bədii üslubla əlaqədar olan söz üslubi çalarlıqlardan əlavə, danışmanın reallığa olan münasibətini əks etdirən ekspressiv-qiymətləndirmə çalarına da malik ola bilər.

Açar sözlər: diskurs, ünsiyyət, dil, təkrar, mətn

Ünsiyyət zamanı biz danışılanı başa düşməklə bərabər, həm də mətni-söyləmi formalaşdırırıq. Belə ki, birinci mərhələdə bizim ən əsas məqsədimiz dildə ifadə edilən fikirlərin dərkidir. Çünki dil fikri əks etdirmə vasitəsidir. Dilin kodlaşdırılması zamanı istifadə etdiyimiz bilik yalnız linqvistik tərəfləri ilə məhdudlaşmır. Təkrar qismində söz və ifadələrin bədii mətnə istifadəsi də fikri təcəssüm etdirmək

baxımından vacib və aktualdır. Buradan aydın olur ki, müxtəlif komponentli söz birləşmələrindən ibarət olan təkrarlar da bədii mətnə öz müxtəlif mənə keyfiyyətlərini əldə etməyə nail olur və təkrar kimi uğurla işlənmək keyfiyyətinə malik ola bilirlər. Bununla da oxucuda yeni məlumatların əldə edilməsinə şərait yaradır. Məlumdur ki, şəxssiz konstruksiyaların yaranmasında “this”, “that” əvəzliliklərinin rolu danılmazdır. Çünki bu əvəzliliklər də təkrarlar qismində güclü mətnyaratma imkanları nümayiş etdirirlər. Təkrar kimi ifadələrlə şəxssiz konstruksiyalar bu təsnifatda vasitəli və vasitəsiz arasında qərarlaşır. Bir tərəfdən bu konstruksiyalar hərəkət yerinə vacibliyi irəli sürür, digər tərəfdən kimin yerinə yetirməli olduğunu göstərmir. Şəxssiz fellər hal kateqoriyasına malik olub, bitkinlik və qeyri-bitkinlik bildirir.

Məsələn, *it rains, it is raining*.

Bu zaman onlar təkrarlar olaraq məhsuldarlıq nümayiş etdirirlər. Mətnlərdə “this”, “that” işarə əvəzliyi, “they” şəxs əvəzliyi əvvəlki komponentdəki informasiyaya söykənərək, anaforik əlaqə, yəni retrospeksiya vasitəsilə mətni birləşdirirlər. Cümlələrdə “that” işarə əvəzliyinin bir neçə dəfə müxtəlif mövqələrdə təkrarları ilə qarşılaşırıq. Belə olduqda onlar müxtəlif funksiyalar həyata keçirirlər.

Mətnə işlədilən təkrarlarla fikri ifadə etmək üçün əlavə məlumata ehtiyac duyulur. *Təkrarlar* mətnin məzmununda, daha dəqiq desək, mətnyaratmada kifayət qədər mövqə qazana bilir. Belə ki, *I* şəxs əvəzliyinin, *will be, the, as, a, of* və s. vahidlərin bir neçə dəfə təkrarlandığını görürük. Bu münasibətlə akademik K. Abdullayev yazır: “Dilçilik nöqtəyi-nəzərindən ən müxtəlif profilli mətnlər tədqiqata cəlb oluna bilər və onların təhlil edilmə aspektləri də müxtəlif ola bilər. Məsələn, hər hansı ədəbi mətn prinsip etibarilə həm sintaktik, həm fonetik, həm leksik, həm də morfoloji aspektlərdən təhlilə cəlb edilə bilər”[1, s.179]. Bu da onu deməyə əsas verir ki, dilöyrənənlərin diqqəti dilin üst səthində olan linqvistik formaları deyil, həmin formaların adekvat şəkildə dərk edilməsini mümkün şərhətmə strategiyaları vasitəsilə tələbələrə aşılamaq istiqamətinə yönəldilməlidir. Şərh edilən mətnin növünün müəyyənləşdirilməsi, yeni sözlərin mənalarının kontekst vasitəsilə müəyyənləşdirilməsi, ana dili və öyrənilən dildə oxşar olan sözlərin vasitəsilə onların mənalarının başa düşülməsi şərhətmə strategiyaları siyahısına daxil edilə bilər. Burada üslubi təhlilin aparılması da nəzərdə tutula bilər. İngilis dilli mətnlərdə təkrarlar seçilərkən məzmunu uyğun olmalıdır. Prof. Ə. Abdullayev isə yazır ki, sözü seçmək, sözü-sözə bağlamaq mətni formalaşdırmaq üçün zəruridir[2, s. 51].

Yazıçı və şairlər tərəfindən müxtəlif dövrlərdə işlədilən söz və ifadələr dilin leksik fondunun zənginləşməsinə zaman-zaman öz töhvəsini vermişdir[3, s.45]. Bunu xüsusilə yeni yaranan və eyni zamanda təkrar işlədilən sözlərin istifadəsində də aydın görmək olar. Beləliklə, təkrarların bədii mətnlərdə də işləndiyinin tez-tez şahidi oluruq. Məsələn, Çarlz Dikensin “Hard Times” əsərindən götürülmüş parçanı nəzərdən keçirək.

Thomas Grandgrind sir. A man of realities. A man of facts and calculations. A man who proceeds upon the principle that two and two are four, and nothing over, and who is not to be talked into allowing for anything over.

Thomas Gradgrand, sir-peremptorily Thomas-Thomas Gradgrind. With a rule and a pair of scales, and the multiplication table always in his pocket, sir ready to weigh and measure any parcel of human nature, and tell you exactly what it comes to. It is a mere figures of questions, a case of simple arithmetic. You might hope to get some nonsensical belief into the head of George Gradgrind, or Augustus Gradgrind, or John Gradgrind, or Joseph Gradgrind (all superstitious, non-existent persons) but into the head of Thomas Gradgrind-no, sir! [4, s.4].

Göründüyü kimi, burada sözlər təkrar olaraq, cümlədə bir neçə dəfə işlədilərək məhsuldarlıq nümayiş etdirir. Kiçik mətn parçalarında yunan mənşəli xüsusi isimlərin, yəni insan adlarının işləndiyinin şahidi oluruq. Bu kiçik mikromətnədə xüsusi isimlər olan George, Augustus, eləcə də Thomas Gradgrind sözü dəfələrlə və digər insan adları təkrar qismində işlədilmişdir.

Bundan əlavə, *man, and, a* və s. sözlərin də mətnyaradarkən fəal olduqlarını görürük. Müxtəlif dövrlərdə bədii mətnlərdə təkrarların istifadəsi fəal rol oynamışdır.

Digər bir mikromətnə nəzər salaq:

The result of varieties of boredom I have undergone, is a conviction (unless conviction is too industrious a word for the lazy sentiment I entertain on the subject), that any set of ideas will do just as much good as any other set and just as much harm as any other set. There is an English family with a charming Italian motto: What will be, will be. It is the only truth going! [4, s.137].

Burada *italian motto* ifadəsi italyan mənşəli olub, şəkil, portret mənasında işlədilmiş, mətnin məzmununda, daha dəqiq desək, mətnyaratmada kifayət qədər mövqə qazanmışdır.

Eyni zamanda müxtəlif söz qruplarına aid olan təkrarlarla rastlaşırıq.

Müxtəlif təkrarların inteqrasiya olunduğu müasir dövrdə saysız – hesabsız leksik vahidlərin işlək olduğunun şahidi oluruq. Onlar özləri ilə müxtəlif, rəngarəng istifadəlilik meyar və şərtlərini təklif edir. Buradan aydın olur ki, bədii ədəbiyyatın özünəməxsus keyfiyyətləri göz önündədir. Beləliklə, istənilən leksik vahid istifadə edilərkən təhlil edilməli, mədəni ünsiyyət baxımından nə qədər faydalı olduğu nəzərə alınmalıdır. Bunun üçün müxtəlif dillərdən olan əsərlər tədqiqata cəlb edilməli, həm danışıda, həm də bədii ədəbiyyatda nə qədər işlək mexanizm nümayiş etdirdikləri araşdırılmalıdır. Görünən odur ki, sözü gedən mövzu ilə bağlı tədqiqatlar zaman-zaman aktual olaraq qalacaq və yeni detallar, dil faktları, dilçilik məsələləri tədqiqatlara cəlb olunacaqdır. Bu prinsiplərin nəzərə alınması tədqiqatlar zamanı uğurun əsasları hesab edilir. Belə olduqda təqdim olunan ideya, fikir inandırıcılıq və etibarlılıq ehtimallarının dəyərləndirilməsi baxımından diqqət çəkir. Bu məsələdə əsər qəhrəmanlarının, qarşı tərəflərin maneralarının, davranışlarının yazıda ifadəsi

diqqət önündə olur. Sözügedən məsələ ilə bağlı dilçilik tarixində çoxlu fikir və yanaşmalar olmuşdur. Bununla da aydın olur ki, söz-cümlə olmasına baxmayaraq, istənilən komponent informasiya mərkəzindən uzaqda qalmır, əksinə, cümlənin semantik yükündə kifayət qədər payı olmuş olur. Bu faktlar onu deməyə əsas verir ki, müasir ingilis dilində müxtəlif münasibətləri, hissləri və s. ifadə edən söz və ifadələr müxtəlif keyfiyyətlərdə özünü göstərir. Deməli, təkrar söz və ifadələrdə təşkilədiçi mərkəz onların əsasında duran sözlərdir, intonasiya isə nitqin gerçəkliyini açmaq üçün bir vasitədir. Görünən odur ki, mətnin leksik quruluşunun formalaşdırılmasında, onun məna tamlığının və bağlılığının təminatında leksik vahidlərin semantik əlaqələri əhəmiyyətli rol nümayiş etdirirlər. Kontekst sözlərin əsas semantik əlamətlərinin reallaşdırılmasına geniş imkanlar bəxş edir. Mətnin kommunikativ və modal komponentlərinin formalaşdırılmasına töhvələr verərək, oxucunun diqqətini oxşarlıq və fərqlilik sferasına cəlb edən söz və ifadələr mətnin leksik təşkilində xüsusi əhəmiyyətli vasitələr olurlar. Bu vasitələrin işlədilməsi bu və ya digər hadisənin müxtəlif tərəfli başa düşülməsinə, situasiyanın həcmli görünüşünə təminat verir. Bununla da elmdə yeni faktlar üzə çıxır, dil zamanın diktə etdiyi leksikonu formalaşdırır. Lazım olanları götürür, digərlərini isə işlək olmaqdan çıxarır.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1.Abdullayev K. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri / Bakı: Maarif, - 1999.- 281 s.

2.Abdullayev Ə. Aktual üzvlənmə və mətn / Bakı: Xəzər,- 1998.- 190 s.
ingilis dilində

3.Ginzburg R. S. Khidekel S. S. Knyazeva G. Y. Sankin A.A. A Course in Modern English Lexicology. Moscow: 1979, 345p.

bədi mənbə

4.Dickens Charles. Hard Times. Moscow: Foreign Languages Publishing House, - 1952. - 334p.

Nigar Hamidova

The usage characteristics of repetitions in English literary texts in

Linguistics

Summary

Skilful reading requires knowledge of all linguistic levels – phonology, morphology, syntax, and higher level discourse structures. The goals are gaining knowledge, enjoying literature, locating specific information, and learning from text. In communication, the learners' main purpose is to complete a task, such as obtaining information, developing a travel plan, or creating a video. They may use the

language that the instructor has just presented, but they also may draw on any other vocabulary, grammar, and communication strategies that they know. In communication, the criterion of success is whether the learner gets the message across. In everyday communication, spoken exchanges take place because there is some sort of information gap between the participants. Activities involve a similar real information gap. In order to complete the task, students must reduce or eliminate the information gap. In these activities, language is a tool, not an end in itself. It is important that teachers know and understand the minimum expected outcomes, or end-of-year benchmark standards, for comprehension development at each grade level, especially in the early years. This information becomes an essential roadmap for teachers to use in assessing each student's level of comprehension development. With this knowledge, you can plan instruction that best fits the needs of every child and that lays the groundwork for appropriate "next steps" in comprehension development.

Key words: discourse, communication, language, repetition, text

Нигяр. Гамидова

Характеристики употребления повторов в художественных англоязычных текстах в языкознании

Процесс обучения английскому языку в целом и процесс должен базироваться на коммуникативно - функциональном принципе. Обучение устной речи должно носить целенаправленный, системный, поэтапный характер, что будет содействовать повышению эффективности данного процесса. В анализе большое внимание обращено на фактом, полученные из литератур. Автор пытается раскрыть роль. Ссылаясь на работы ученых исследовавших, а также подчеркивает ее важность. Отмечается, что эта дает воспоминать смысл во время анализа еще более ясно, а также более разнообразном колорите. Одной из основных целей изучения языка является овладение умением эффективно общаться на изучаемом языке. Мы можем сказать, что педагог должен выступать в одной из ролей, присущих педагогу иностранного языка, - в качестве советчика, направлять и помогать студентам сделать правильный выбор.

Итак, одной из самых важных и актуальных проблем современной методики является информирование студентов профессиональных изучающих английский язык, о культуре, вербальных и невербальных нормах поведения носителей изучаемого ими языка.

Ключевые слова: дискурс, коммуникация, язык, повтор, текст

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nuriyyə Əliyeva